

М. М. Кисельов

Ноосфера

НООСФЕРА (від грец. νόος – мудрість і сфера) – сфера розуму; сфера взаємодії суспільства та природи, в межах якої розумна людська діяльність стає визначальним фактором розвитку; новий еволюційний стан, наступний після біосфери етап розвитку органічного світу, пов'язаний з появою людини; такий стан світу людини, коли науковий розум і практична діяльність стають планетарною силою, сумірною з силами природи. Цілісне вчення про Н. створив природознавець і філософ В. Вернадський у 1920–30-х рр. Реліг. (неотомістський) варіант Н. розробив франц. антрополог і філософ П. де Шарден. Термін «Н.» запровадив 1927 франц. філософ і математик Е. Леруа. Н., за В. Вернадським, є новим геол. явищем на нашій планеті, коли людина вперше стала найвизначнішою геол. силою; вона може і повинна влас. працею і думкою докорінно перебудовувати сферу свого життя. Відповідно до оригін. теорії В. Вернадського, Н. є третьою у послідовності таких осн. фаз розвитку Землі, як утворення геосфери (неживої природи) та біосфери (живої природи). Н. можна розглядати як єдність «природи» і культури (в широкому тлумаченні останньої – з техносферою включно), особливо від моменту, коли «культура» досягає (за силою впливу на біосферу та геосферу) потужності «геол. сили». Розглядаючи означену єдність природи та культури (у їхній взаємодії) у розвитку Н. доцільно розрізнити 2 стадії: Н. у стадії її становлення, в процесі стихій. розвитку, від моменту виникнення «людини розумної»; Н., що свідомо удосконалюється спіл. зусиллями людей в інтересах як людства в цілому, так і кожної окремої людини. Укр. учений С. Подолинський, обрахувавши баланс енергії для планети Земля, показав залежність Н. від джерел енергії та їхній культур. вплив на формування економіки і соціуму Землі. Цим він дав поштовх і підґрунтя працям В. Вернадського, К. Ціолковського та ін. космістів. Становлення й розвиток людства як нової перетворюючої природу сили призводить до виникнення нових форм обміну речовиною та енергією в біосфері та активізації в ній проходження біогеохім. процесів. Розумна людська діяльність, що спирається на наук. думку, стає визначал. фактором розвитку біосфери, новою формою біохім. енергії – «енергії людської культури, або культур. біогеохім. енергії». Розвиток науки та виробництва забезпечує входження у новий період в історії планети. Людина на цьому етапі постає як геол. сила, що перебудовує «працею й мисленням» сферу життя. Планомірне і свідоме перетворення природи «силою наук. думки» має призвести до торжества розуму і гуманізму. Н. – стан гармонії у відносинах між

людьми, людей з природою і в самій природі. Разом з тим В. Вернадський постійно розмірковував над питанням: чи зможе людина розумно скористатися своєю могутністю і поводитися настільки зважено, щоб приносити лише користь собі та природ. оточенню? Як виявилось згодом, «спрямов. розумом культурна біогеохім. енергія» нерідко виявляє себе надзвичайно небезпеч. для самої ж людини. У зв'язку з цим у наш час класичну концепцію Н. сприймають дещо скептично. Людина в сучас. світобаченні все менше постає як деміург, який свідомо й послідовно перетворює біосферу в Н. Оскільки такі сподівання не справдилися, деякі дослідники на чолі з рос. філософом М. Моїсеєвим перенесли Н. у більш далеке майбутнє, замінивши поняття «епоха Н.» на «епоха розвитку Н.» (1980-і рр.). Нарешті, оскільки замість глобал. гармонії, що розвивається, були відкриті й усвідомлені глобал. проблеми («утруднення людства»), науковці Інституту філософії НАНУ (Київ) дійшли висновку, що теорія Н. і теорія глобал. проблем – одна й та ж теорія, проте на різних етапах свого розвитку, і що стан Н. дійсно існує і вже склався на Землі, позаяк людська діяльність перетворилася на планетарну силу; але сутність (ядро) цього стану становить не гармонія, як її розумів В. Вернадський, а сукупність глобал. проблем, що разом розкривають проблему людини. Жоден із наведених етапів розвитку теорії вчені не відкидають, визнаючи їх відповідно до влас. наук. і світогляд. уподобань. «Геол.» вплив людства на всі без винятку фрагменти біосфери менш за все можна оцінити як свідомий та розумний. Нині, попри те, що стан глобал. гармонії видається утопічним, і замість очікуваної гармонії людство, саме завдяки своїй діяльності, опинилося в ситуації екол. кризи, набуває поширення думка, що ноосфер. підхід є однією з методол. підвалин вирішення глобал. проблем сучасності загалом і екол. зокрема. Саме ноосфер. підхід допомагає усвідомити, що людина не є зовн. для біосфери чинником, який порушує природну гармонію. Застороги проти технократ. орієнтації, особливо на терені охорони природ. довкілля, знову ж таки здійснюються в інтересах людини, життя якої є неможливим без належ. екол. умов та збереження флори і фауни. На ноосфер. підхід покладають сподівання як на реалізацію мрій про нову, «екол.» цивілізацію. Характер. ознакою сучас. біосферології є дослідж. специфіки екол.-культурол. зв'язків, що є необхід. передумовою для подолання зацикленості цивілізов. людини на стратегії лише екон. успіху, відмові від орієнтації на кількіс. прогрес і створення підвалин якіс. зростання.

Рекомендована література

1. Вернадский В. И. Несколько слов о ноосфере // Биосфера. Москва, 1967;
2. Його ж. Размышления натуралиста. Кн. 2: Науч. мысль как планетар. явление. Москва, 1975;
3. Яншин А. Л. В. И. Вернадский и его учение о биосфере и переходе ее в ноосферу // В. И. Вернадский и современность. Москва, 1986;
4. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. Москва, 1987;
5. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. Москва, 1989;

6. Казначеев В. П. Учение В. И. Вернадского о биосфере и ноосфере. Новосибирск, 1989;
7. Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. Москва, 1990;
8. Булатов М. О., Малеев К. С., Загороднюк В. П., Солонько Л. А. Філософія ноосфери. К., 1995;
9. Голубець М. А. Від біосфери до соціосфери. Л., 1997;
10. Левит Г. С. Критический взгляд на ноосферу В. И. Вернадского // Природа. 2000. № 5;
11. Назаров В. Пусть сторонники «ноосферы» мне возразят // Знание – сила. 2003. № 12;
12. Мочалов И. И., Оноприенко В. И. В. И. Вернадский: Наука. Философия. Человек. Москва, 2008;
13. Буряк В. В. Основи вчення про ноосферу. Сф., 2010;
14. Антропосфера: сучасні інтерпретації. Ніжин, 2015.

Бібліографічний опис:

Ноосфера / М. М. Кисельов // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-74036>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).